

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
XII

NeŒir Heyeti — Editorial Board
HALİL İNALCIK — NEJAT GÖYÜNÇ
HEATH W. LOWRY — İSMAIL ERÜNSAL
(BERT FRAGNER — KLAUS KREISER)

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XII

İstanbul - 1992

VAKIF-MÜSADERE İLİŞKİSİ
(Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa Olayı)

Hasan YÜKSEL

Vakıf-müsadere ilişkisi zürri ve yarı hayri (yarı ailevi) vakıfların tesisi sebebi açısından büyük önem arzeden bir konudur; çünkü bu tür vakıflara yöneltilen eleştirilerin niteliği, konu üzerinde durmayı adeta zorunlu kılmaktadır¹.

İşte, bu gibi sebeplerden ötürü, vakıf-müsadere ilişkisi araştırılırken; müsaderenin ilk ortaya çıkışı, kimlerin mallarının müsadere edildiği, bu uygulamanın şer'i dayanağı ve uygulanış şekli, hangi dönemlerde yaygınlık kazandığı, ne gibi sonuçlar doğurduğu ve ne zaman ortadan kaldırıldığı gibi hususlara cevap aranacaktır. Ayrıca, İslâm'ın ferde tanıdığı mal-mülk edinme hakkına mukabil, müsadereye cevaz veren sistem neden vakıf mallarına ve mülklerine (akarlarına) dokunmadığına ilişkin bazı tahminlerde bulunulacaktır. Bu meyanda, 18. yüzyıl ortalarına doğru, Şam'da iki defa vali olarak bulunan Şam muhafızı Vezir Süleyman Paşa'nın ölümüyle (1744) mallarının nasıl müsadere edildiği, aynı dönemde Şam'da yaşamış bir berberin hatıratından da faydala-

1 Osmanlı devrinde zürri ve yarı hayri (bu tabir yenidir) vakıflara yöneltilen eleştirilere misal olarak, Koçi Bey şöyle demektedir: «...sonra dilediklerini yeri vakfedüp, bazılarını dahi vakıf adıyla evlâdlarına gelir sağlayan mal ve yapı yaparsa, o çeşit vakıf nasıl sahîh olur? Ve onu bismillah diye yemek nasıl câiz olur?», bkz., *Koçi Bey Risalesi* (Sad. Zuhurî Danışman), Ankara, 1985, s. 79; Osmanlı Devleti'nin sonlarına doğru vakıflara yöneltilen eleştiriler için bkz., Celâl Nuri, «Havâic-i Kanûniyyemiz (Kavânin-i Vakfiye)», 18 Nisan 1329 ve 62 numaralı *İctihâd* Gazetesindeki makale. Diğer eleştiriler için bkz. Bahaeddin Yediyıldız, «Vakıf», *IA.*, C. XII/2 (İstanbul 1986), 153-172 ve Nufan Racâ el-Hamud: *el-Asker fi Bilâdi's-Şam fi Karneyni's-Sâdis Aşar ve's-Sâbi Aşar el-Miladeyn*, Beyrut, 1981, s. 213-234.

nararak anlatılacak², onun valiliği esnasında Şam'da tesis etmiş olduğu vakıfların nitelikleri belirtilerek, vakıf-müsadere ilişkisine açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

I. Müsadere :

Abbasiler'den itibaren siyaseten katledilen veya azledilen devlet görevlilerinin gayri meşru olarak edindiği addedilen servetine devletçe elkonulması anlamında kullanılan teknik bir terimdir³. Sonraki dönemlerde (özellikle Osmanlılar'da) müsadere, daha geniş bir uygulama alanı bulmuş olup, katledilen, azledilen veya vadesiyle olsun ve hatta hanedan üyelerinden olsun (Kaya Sultan gibi) -ölen herhangi bir askerinin (ekseriyetle ehl-i örften olanların) mal ve mülklerine, başka bir ifadeyle ister meşru, ister gayri meşru şekilde olsun edindiği servete, devletçe elkonulması anlamında kullanılmıştır.

Müsaderenin Abbasiler devrinde ortaya çıktığını iddia etmek imkânsızdır; çünkü tarih boyunca hem doğuda, hem batıda uygulanagelmıştır⁴. Ancak, bu kurum islâm dünyasında Abbasiler'den itibaren uygulama alanı bulmuştur. Öyleki, Abbasiler döneminde herhangi bir vezirin yahut diğer bir devlet görevlisinin azlinden veya katlinden sonra mallarının müsadere edilmesi normal bir hadise haline gelmiştir. Hatta, Halife Harun Reşid (786-809) bile, pek çok yakınlarını ortadan kaldırdığı gibi, müsadere de tam anlamıyla onun döneminde yerleşmiştir⁵.

Osmanlı Devleti de, kendinden önceki diğer Türk ve İslâm devletleri (Selçuklular-Eyyubîler) gibi, Abbasiler'den kalma bir

2 Şeyh Ahmed el-Bedirî el-Hallak, *Havâdisü Dıvışk el-Yevmiyye (1741-1762)*, Negreden, Ahmet İzzet Abdülkerim, Mısır, (Basım Tarihi Yok), Tarih Eğitimi Matbaası, s. 8.

3 Bkz., Ahmed Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Ankara, 1985, s. 19; Cavid Baysun, «Musâdere», *İA.*, VIII, 669.

4 Batı'da da görülen bu uygulama Fransa'da 1814 tarihinde ortadan kaldırılmıştır. Bkz., Baysun aynı yer.

5 Mumcu, *aynı eser.*, s. 20, 148; ayrıca, Abbasiler, devlet idaresinde devamlı çalışan bir müsadere bürosu bile ihdas etmişlerdir. Bkz., Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul 1980, II, 491.

uygulama olan müsadereyi Tanzimat'a kadar (3 Kasım 1839) uygulayagelmıştır⁶.

Osmanlı Devleti'nde müsadere'nin ilk kez hangi tarihten itibaren uygulandığına dair elimizde henüz kesin bir tarih bulunmamaktadır. Gerçi Ziya Karamürsel⁷, Osmanlı Devleti'nde ilk kez müsadereye 1534 (h. 941) tarihinde, Defterdâr İskender Çelebi'nin mal ve mülkünün zaptolunmak suretiyle başladığını söylüyorsa da, bu hadisenin Osmanlı Devleti'nde uygulanan ilk müsadere olayı olmadığını biliyoruz; çünkü, Musa Çelebi'nin Rumeli beylerinden bazılarını öldürüp mallarını zaptettiğini, hatta zengin bey ve paşalardan birini görünce «flori kokar» diyerek, talebde bulunduğu bilinmektedir⁸.

Osmanlı Devleti'nde görülen son müsadere vakası ise, II. Mahmud zamanında (1836/h. 1252) bir Yahudi bankerle bir nâzırın mallarına elkonulması hadisesidir. Bu tarihten itibaren müsadere ortadan kaldırılmıştır⁹.

Müsadere'nin şer'i dayanağı üzerine yapılan yorumlara geçmeden önce, birkaç hususu daha belirtmek gerek :

1 — Başlangıçta, terekeye elkonulması, aslında mirî maldan muhtelif yollardan elde edilen servete uygulanır iken, sonraları bu usul kötüye kullanılarak, mirî ile alâkası olsun veya olmasın, bir devlet hizmetinde bulunsun ya da bulunmasın zenginlerden biri öldüğünde veresesine az bir şey bırakılarak terekesi müsadereye tabi tutulmuştur¹⁰. Hatta, aşağıda Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa'nın mallarının müsaderesiyle ilgili iktibasta görüleceği gibi, bazen de ölenin vereselerine hiçbir şey bırakılmadan bütün terekeye elkonulduğu da kaydedilmiştir.

2 — Gayesi ve uygulama alanı genişledikçe müsadere hazineye o nisbette varidat sağlamıştır. Meselâ Murad IV. döneminde

6 Mustafa Nuri, *Netâyicü'l-Vukuat*, (Haz. Neşet Çağatay), Ankara 1980, III-IV, 288 ve Baysun *aynı eser*, s. 673.

7 *Osmanlı Mali Tarihi hakkında tedkikler*, Ankara 1989, s. 85.

8 Neğri, *Cihannümâ*, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1957, II, 481.

9 Z. Karamürsel, *aynı eser*, s. 85.

10 Mustafa Nuri, *aynı eser*, III-IV, 284.

katledilen ve malı müsadere edilen Recep Paşa'nın terekesi 1.000.000 altın tutmuştur. Yine Deli İbrahim'in hocası Cinci Hoca'nın malının müsaderesiyle ferahlayan hazinede piyasaya sürülen sahih ayarlı paraların senelerce «Cinci Parası» diye tedavülde dolaştığı söylenebilir¹¹.

3 — Başlangıçta zulüm ve irtikabından şüphe edilen ya da serveti ile dikkati çeken sadrazam, beylerbeyi, defterdâr vs. gibi ümeraya tatbik edilen müsadere, zamanla böyle bir töhmet sözkonusu olmaksızın eceliyle ölenlere de tatbik edilmiştir¹²; bununla beraber istisnai olarak müsadere yapılmayan bazı haller de mevcuttur : Padişahların merhamet duygularının harekete geçirilmesi, müsadere edilecek terekenin belirli bir bedel mukabilinde varislere bırakılması veya terekenin ölenin borçlarına iktifa etmemesi vs. gibi durumlarda, müsadereden vazgeçildiği de olmuştur¹³.

4 — İdama mahkûm edilen askerî sınıf mensupları, hâmilelerinin şefaatiyle bazen umumî affa mazhar oldukları gibi, bunların cezalarının genelde «katle bedel» olmak üzere mallarının müsaderesiyle affedildikleri de görülmektedir. Meselâ, Diyarbekir Beylerbeyi Dalbatan Mustafa Paşa, zulmü nedeniyle yargılanıp idama mahkûm edilmişken, Vezir Elmas Mehmet Paşa'nın şefaatiyle cezası bütün mallarının müsaderesine çevrilmiş ve hemen akabinde Bosna'ya sürgüne gönderilmiştir (1697/h. 1109). Böyle durumlarda malı müsadere edilenin sürgün edilmesi şarttı¹⁴.

5 — Devlet, yasal olarak askerî sınıf mensuplarının terekelere elkoyma hakkına öteden beri sahip idiyse de, 17. yüzyıldan itibaren müsadere tamamıyla keyfi bir hale gelmiş, IV. Murad zamanındaki isyanları veya padişahın yaptırdığı sayısız idamları ekseriya mal müsadereleri takip etmiştir. Sultan İbrahim devrinin meşhur siması Cinci Hoca lakabı ile ünlü Hüseyin Efendi ise, IV. Mehmed'in cülusunda, hazinede yeterli para olmadığından,

11 C. Baysun, *aynı eser*, s. 671.

12 C. Baysun, *aynı eser*, aynı yer.

13 A. Mumcu, *aynı eser*, s. 160-62.

14 A. Mumcu, *aynı eser*, s. 146. Bu zatın sonradan katli tarihi için bk. Nejat Göyünc, «Ta'rih başlıklı muhasebe defterleri», *Osmanlı Araştırmaları*, X, 23.

kendisinden istenen 200 kese akçeyi veremediğinden yakalanıp haps edilmiş, bütün emvali müsadere edilmiştir¹⁵.

6 — İkinci Viyana muhasarasını takip eden yıllarda, mâli muzayaka artınca, buna çare olmak üzere, yine başvurulan tedbirler arasında müsaderenin revaç bulduğu, hatta hizmeti makbule geçtiği halde, sadece serveti ile iştiharı yüzünden Mustafa Efendi gibi felâkete uğrayanların bulunduğu anlaşılmaktadır¹⁶.

7 — 18. yüzyılda da devam eden müsadere, bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren (1770), giderek artan bir yoğunlukta uygulanmıştır. Ayrıca, daha da önemlisi, özel şahıslar arasında zengin olanların terekelerine de devlet elkoymaya başlamıştır¹⁷ ve hatta yönetim kademelerindeki bazı kimseler, muarızlarını ortadan kaldırmak için padişaha, filân görevli katledilecek veya azledilecek olursa, servetinden devlete şu kadar miktarda para sağlanabilir, diye teklifler de getirmekteydiler. Meselâ, 18. yüzyıl ortalarında Şam'da defterdâr olarak bulunan Fethi Efendi'nin katledilmesiyle devlete 1.000 kise irad sağlanacağına dair Şam Valisi Esad Paşa tarafından padişaha arz gönderilmiştir¹⁸.

8 — Müsadereye karar verilince, merkezden ya da mahallinden görevlendirilen memurlarca ölen ya da katledilen kimsenin malı veya terekesi teftiş edilir, itiraf edilmeyen paraları söyletme için (aşağıdaki iktibasta görüleceği gibi) bazen hapis, tazyik vs. gibi cebri yollara başvurulur ve böylece, müsadereye tâbi tutulacak olan mallar ve paralar tesbit edilmeye çalışılırdı¹⁹. Bunun sonucu, malı müsadere edilenlerin akrabaları ve taraftarlarınca, bu hadiselerle sebebiyyet veren veya bu hadiselerde rol alanlara karşı güdülen husumetlerin idari mekanzimada ve toplumda vahim tesirler uyandırdığı görülmektedir. Meselâ, Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa'nın terekесinin müsaderesiyle ilgili iktibasta görüleceği gibi, bu hadisede rol oynayan Şam Defterdârı Fethi Bey'e

15 Bu zatın başına gelenler için bk. Naima, *Tarih*, İstanbul 1281, IV, 337-45.

16 C. Baysun, *aynı eser*, s. 671.

17 Mehmet Genç, «18. yüzyılda Osmanlı ekonomisi ve savaş», *Yapıt*, sayı 4, s. 60.

18 el-Hallak, *aynı eser*, s. 75.

19 C. Baysun, *aynı eser*, aynı yer.

karşı, daha sonra amcası yerine Şam'a vali olarak atanan, Süleyman Paşa'nın kardeşinin oğlu Esad Paşa, amcasının ölümüyle terakesinin müsaderesinde, ölen amcasının hanımlarına karşı takındığı acımasız tavırlardan dolayı, daha sonra Defterdar Fethi Bey'in katline ferman çıkarmayı başarınca, Fethi Bey'in kendisine yalvarması üzerine, Paşa, «...vay cehennemlik hâin, amcamın hanımlarına yaptıklarını unutmadım!» diye kinini dile getirmiştir²⁰.

İslâm'ın ferde tanıdığı mal-mülk edinme hakkına mukabil, şer'-i şerifin müsadereye nasıl cevaz verdiğine²¹ gelince : Bu hususta iki görüş mevcuttur. Birincisi, meşihattan alınan fetvalardır ve ikincisi ise, Wittek'in «devşirme ve şeriat» nazariyesindeki müsadereyi ilgilendiren yorumdur.

1 — İslâm fakihlerine göre, beytül mâle (mîriye) ait mallardan gayri meşru şekilde elde edilen bir servetin askere ve sefere tahsis edilmek üzere müsaderesine cevaz veriliyordu. Bu hususta Feyzullah Efendi'nin fetvası olduğu belirtilmektedir²². Yine, bir başka müsadere hadisesinde işin şer'i yönü meşihat kapısından sorulunca, ölenin emvâl ve eşyası ticaretten değil de, bulunduğu memuriyetlerden sağlanmış ise, münasip miktarının vereseye bırakılıp, geriye kalanın müsadere edilebileceğine ilişkin cevap gelmiştir. Halbuki, meşihatın bu kanaatına rağmen, hizmeti karşılığında kazanılmış para üzerinde beytül mâlin hak iddia edemeyeceği sarihdir. Nitekim, Tarihçi Lütü Efendi, Sahafılar Şeyhi Esad Efendi'nin aksi mütelaasına mukabil, müsaderenin ancak kendilerine emanet bırakılan emvâli zimmetlerine geçirdikleri sabit olan görevliler hakkında tatbik olunabileceğini, eğer tereke ölenin öz malı ise, ona kimsenin müdahaleye hakkı olmadığını belirtmektedir²³. Mustafa Nuri Paşa da, müsaderenin gitgide bozularak, me-

20 el-Hallak, *ayn eser*, s. 75-76.

21 Müsaderenin örfce uygulanmayıp, şer'-i şerife göre uygulandığına ilişkin Mevlânâ Haydar Herevî'den Bedreddin-i Simâvî'nin katlinin helâl, malının haram olduğuna dair alınan fetva örnek olarak gösterilmektedir (Neşri *ayn eser*, II, 546; C. Baysun, *ayn eser*, 670).

22 Esad Efendi, *Üss-i zafer*, İstanbul 1241, s. 126; Lütü, *Tarih*, İstanbul 1290, I, 144; C. Baysun, *ayn eser*, s. 670. A. Mumcu (*ayn eser*, s. 150) bu hususta 1729'da Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin (ölümü : 1742/h. 1155) bir fetva verdiğini tereddütlü bir şekilde belirtmektedir.

23 C. Baysun, *ayn eser*, s. 671-73.

mur ve mültezimlerden başka ticaret, ziraat vb. yollardan zengin olanlara da tatbik edildiğini ve buna rağmen, malı müsadere edilenin çocuklarının sefaletle terkedilmediğini isbat etmek için de Fazıl Ahmet Paşa ve Kara Mustafa Paşa misallerini göstermekteyse de, meselenin bu kadar basit olmadığı; çeşitli safhalardan geçen müsadere usulunun mal masuniyetini ortadan kaldırdığı ve bir çoklarını sefaletle mahkûm ettiği muhakkaktır. Bu durumu gözönünde bulunduran Cevdet Paşa, müsadereyi «kerih» ve «müstekreh» kelimeleriyle şiddetle tenkit eder ve yolsuzluğu önleyecek tedbirin müsadere olmayıp, memurların hırsızlığını önlemek olduğunu belirtmektedir²⁴.

Ancak, devletin hukukî (şer'î) olarak kimlerin ve ne tür servetlerin müsadereesine kendini haklı gördüğü hususunda III. Selim'in bir hatt-ı hümayunu konuya açıklık getirmektedir :

«...ve maazallah u teâlâ ticaret ve sanâat ve hirâsette tahsîl-i mâl eylemiş adamlardan herkim vefât ederse, madem ki vârisi vardır bir akçesi cânib-i mîriye alınmasın... menâfi-i devletimi kendüye me'kel eyleyüp emvâl-i mîriyeden servet kesbeylemiş ricâl ve kibârdan vefât eyleyenlerin malı ne benim ve ne de müteveffânın ve ne de vârislerindir; ancak beytül-mâl-i müslimîn ve emvâl-i mîriyenindir, tamamca alınır, hıfz-ı din ü devlet için sarf eylerim ve ecdâd-ı izâmım dahi böyle derler idi...»,²⁵

2 — Wittek'in «devşirme ve şeriat» nazariyesi, müsadereenin şer'i dayanağı konusunda da açıklık getirebilecek, ilginç bir görüştür. Bu nazariyeye, göre, zaruretlerin ortaya çıkardığı devşirme sistemi Osmanlılarca ilk kez uygulanır iken, Şafî Mezhebi'nin zimmi statüsünü tayin ederken yaptığı bir ayırma dayandığı ileri sürülmektedir.

Şafiiler, Ehl-i kitabı iki gruba ayırmaktadırlar : Mensubu buldukları dine Hz. Peygamber'den evvel iman edenlere zimmilik statüsü tanınırken; Hz. Peygamber'den sonraki devirlerde iman edenlere bu statü tanınmamaktadır. Bunlar ehl-i kitap olmayanlar hakkında yapılan işleme tâbi tutulurlar. Eğer, müslümanlar

24 Cevdet, *Tarih*, İstanbul 1309, III, 118.

25 Enver Ziya Karal, *Selim III'ün hatt-ı hümayunları*, Ankara 1942, s. 33.

fethettikleri memleketin halkının dini hakkında bilgi sahibi de-
ğillerse ve halk da, Kuran'ın inzalinden önceki devirlerden beri
ehl-i kitap olduğunu belirtirse, bu iddianın aksini isbat edecek
kimse de çıkmaz ise, bunlara zimmilik statüsü tanınır. Aksi halde,
islâm ile ölüm arasında seçme yapma tercihi ile başbaşa bırakı-
lırlar.

Bu durumu, Wittek şöyle değerlendiriyor : Balkan nüfusunun
çoğunluğunu oluşturan Sırlar, Bulgarlar ve Arnavutlar Kur'an'ın
inzalinden bir hayli zaman sonra Hristiyan olduklarından İslâm-
ölüm arasında bir tercih yapmağa mecbur tutulacaklardı. Bu da
yeni kurulan bir devlet için hoş bir hadise olamayacağı gibi, uygu-
lanması bile imkânsızdı. Bu nedenle, Osmanlılar Şafii Mezhebi'nin
bu prensibinde bir değişiklik yapmışlar; Balkan nüfusunun bu
unsurlarının çocuklarının bir bölümünü islâmlaştırıp devlet hiz-
metine alarak, mukabilinde onlara zimmilik statüsü tanımışlardı.
Böylece, Osmanlılar, Şafii Mezhebi'nin bu prensibini devşirme usu-
lünü şeriata uydurmak için benimsemişlerdir. Sonraları bu pren-
sibi İslâm toplumunun menfaati sözkonusu olduğu için değiştiri-
mişler ve örfi hukuku bu konuda hakim kılmışlardır²⁶.

Wittek bu görüşünü isbat etmek için şu delilleri ileri sürmek-
tedir : Devşirme usulüyle ekseriyetle Slavlar ve Arnavutlar'dan
oluşan köy toplulukları taranmıştır. Ayrıca, Yeniçeriler arasında
en fazla Slavca konuşulurdu. Yine, ilk devirlerden beri Yahudiler
devşirmeliğe alınmamışlardır. Öte yandan, Rum ve Sırp kiliseleri
arasında 14. asrın ortalarından itibaren başlayan çekişmede Türk-
ler'in, eski aşinaları olan Rumlar'ın tarafını tutmaları ve Rum Ki-
lisesi'nin, Sırları hep, yakın zamanda dönmüş, cahil, hatta putpe-
rest olmakla itham etmesi, Türkler'in Şafii Mezhebi'nin bu prensi-
bini düşünmüş olmaları ihtimali kayda değer niteliktedir. Yine,
Şafii fıkının Osmanlılarca çok iyi bilinmesi, ulemadan birço-
ğunun Mısır ve Suriye menşeli olmaları, Şafii Mezhebi'nden Ha-
nefi Mezhebi'nin açık kapı bırakmadığı meselelerde faydalanıldı-
ğını bize gösterebilir. Haneфи Mezhebi'ne göre, dört mezhepten her-
hangi birine müracaat etmekte beis yoktur. Yalnız, çözümlenen

26 Paul Wittek, «Devşirme and Sharia», *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 17/2 (1955), 271-278'den naklen A. Mumcu, *aynı eser*, s. 60.

meselede, takip edilen mezhebin prensibinin sonuna değin uygulanması gerekir. İşte, devşirme, konusunda Osmanlıların bu metodu böylece uyguladıkları düşünülebilir.

Temelde şeriata bu şekilde adapte edilmiş olması muhtemel olan devşirme sistemi, iyice yerleşip ve padişah yetkileri de artınca, bu sistemin kuruluşundaki prensipten ayrılmak kolay olmuş ve sonraları Anadolu'da Ermeni ve Rum reayaya dahi uygulamışlardır. Bu uygulama sonucunda devşirme kökenliler padişahın kulu (kölesi) sayılmış ve bu zümrenin mal ve canları üzerindeki tasarruf yetkisi de padişahın emrine tabi tutulmuştur²⁷.

Witteck'in görüşünü ihtiyatla karşılamak gerekir, buna katılmayanlar da vardır²⁸. Devşirme sisteminin şeriata nasıl uydurulduğuna dair başka sebepler aramak, bulmak daha doğru olur.

II. Vakıf - müsadere ilişkisi :

Diğer Türk ve İslâm devletlerinde olduğu gibi, İslâmî bir devlet olan Osmanlı Devleti'nde her ne kadar şeriat hukukunun yanısıra örfi hukuk meriyette idiyse de örfi hukukun uygulama alanı şeriatın cevaz verdiği bir ölçüyle sınırlıydı. Bu sebeple, müsadereye cevaz veren sistem, vakıf mülklerinin ve mallarının müsaderesine fırsat ve ruhsat vermemiştir. Hatta II. Mehmet gibi güçlü bir hükümdar bile, bazı vakıfların ilgası doğrultusundaki hükümünü rahatlıkla icra edememiştir²⁹.

Bunun içindir ki, bazı vâkıflar özellikle zürri ve yarı hayrî vakıfların kurucularının ölümünden sonra, hal-i hayatlarında muhtelif şekillerde edindikleri mal ve mülklerini vârislerine bırakmak ve servetlerine devletin ilişmemesini temin için, vakıf müessesesinden istifade ettikleri söylenebilir. Yalnız şunu belirtelim ki, Osmanlı devrinde tesis edilen bütün vakıflar üzerinde detaylı araştırmalar henüz yapılmadığından, şimdilik vakıf müsadere münâ-

27 A. Mumcu, *aynı eser*, s. 62.

28 Basillike D. Popoulia, *Ursprung und Wesen der «Knabenlese» im Osmanischen Reich*, München 1963, s. 47.

29 Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı tatbikatında vakıf müessesesi*, Ankara 1988, s. 441-42.

sebetinin boyutları 17. ve 18. yüzyıl vakıflarıyla sınırlı tutulacaktır; çünkü, detaylı olarak bu yüzyıl vakıfları üzerinde araştırma yapılmıştır³⁰.

Ayrıca, bu denemenin gayesi bütün vakıfların ortaya çıkışını «keyfi müsadere serveti kaçırmak»³¹ düşüncesine bağlamaktan ibaret değildir; çünkü zürri ve yarı hayri vakıflarda da olsa bile, bu vakıfların ortaya çıkışında vâkıfların;

1 — Ölümünden sonra, miraslarının mevcut şeriat kaidelerinin dışında tercih ettikleri bir sistem dahilinde paylaşılmasını temin etmek ve böylece aile şeref ve bütünlüğünün esasını teşkil eden mal ve mülkün beraberliğini muhafaza etmek,

2 — Mülkün varislerce satılmasından, hibe edilmesinden, diyet veya bir borç için haciz edilmesinden korumak,

3 — Mülkün idaresini evlâttan en münasibine (erşedine) bırakmak suretiyle, aile mülklerinin ve dolayısıyla soy ve şeref kudretinin devam etmesini sağlamak,

4 — Vakfiyelerine koydukları şartlarla bir kısım mirasçılardan ve Kur'an'ın açıklıkla tayin ettiği miras kaideleri dışında kendi istekleri doğrultusunda taksimatta bulunmak³², vs. gibi düşüncelerinin de payının bulunduğunu gözönüne almak gerekir. Aşağıda bu sebebler üzerinde tekrar durulacaktır.

Vakıf-müsadere münasebetinin menşei meselesine gelinceye; yukarıda belirttiğimiz gibi, Osmanlı Devleti'nde başlangıçta ekseriyetle malları müsadereye tabi tutulanların kul asıllı ehl-i örf mensupları oldukları söylenebilir. Ne var, ki, bu uygulama daha sonra ister kul asıllı, ister hür asıllı olsun veya askeri sınıfa mensup olsun ya da olmasın ölen veya azledilen birçok zenginlere uygulana-gelmiştir.

30 Hasan Yüksel, *Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatında vakıfların rolü üzerinde bir araştırma, 1585-1683*, basılmamış doktora tezi, Ankara 1990; Ba-haeddin Yediyıldız, *Institution du vakf au 18e siècle en Turquie-étude socio-historique*, Ankara 1985.

31 Fuat Köprülü, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi araştırmaları ve vakıf müessesesi*, İstanbul 1983, s. 352.

32 Ömer Lütfi Barkan-Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul vakıfları tahrir defteri 953 (1546)*, İstanbul 1970, Giriş, s. I-V.

İşte, büyük bir ihtimalle bu uygulama sonucu, zürri ve yarı hayri vakıfların büyük bir ekseriyeti böylece ortaya çıkmıştır, denilebilir. Çünkü, İslâm hukuku ferde ölümünden sonra terekisinin üçte biri üzerinde vasiyet yoluyla istediği gibi tasarruf hakkı tanımıştır³³. Buna rağmen, ferdin malını ve mülkünü vakıf yoluyla varislerine bırakması haklı olarak insanın aklına müsadere endişesini getirmektedir.

Şimdi, vakıf-müsadere münasebetinin 17. ve 18. yüzyıllardaki boyutları üzerinde bazı tahminlerde bulunmak için, bu iki asırlık dönem içerisinde Osmanlı Devleti'nde tesis edilen vakıfların genel durumlarını özetleyelim. Buna göre;

1 — 17. yüzyıl Osmanlı vakıf kurucularının % 89'u (ki bunların % 53'ü ehl-i örf grubundandır)³⁴ ve 18. yüzyıl vakıf kurucularının da % 65'i (ki bunların da % 37'si ehl-i örf grubundandır)³⁵ askerî sınıfa mensuptur.

2 — 17. ve 18. yüzyıl Osmanlı vakıflarını tesis gayelerine göre gruplandırdığımızda;

a — 17. yüzyılda tesis edilen vakıfların % 23'ü ve 18. yüzyılda tesis edilenlerin % 18'i hayridir. Kısaca bu tür vakıfların tüm gelirleri dini-sosyal ve kültürel amaçlara tahsis edilmiştir.

6 — 17. yüzyılda kurulan vakıfların % 33'ü ve 18. yüzyılda tesis edilenlerin % 7'si zürridir. Bir diğer ifade ile, bu vakıfların tüm gelirleri vakıf kurucularının mirasçıları ve diğer yakınlarına tahsis edilmiştir.

c — 17. asırda kurulan vakıfların % 43'ü ve 18. yüzyılda tesis edilenlerin % 75'i yarı hayri (yarı ailevi) vakıflardır³⁶. Yani, bu tür vakıfların az da olsa bir kısım gelirleri sosyal, kültürel ve dini amaçlara tahsis edilmişken, bir kısım gelirleri (ki çoğu) vakıf kurucularının ailelerine tahsis edilen vakıf türüdür.

33 Barkan-Ayverdi, *aynı eser*, s. II; İbrahim Halebi, *Tam Kayıtlı Haşiyeli Mülteka*, İstanbul 1965, s. 487-90.

34 H. Yüksel, *aynı eser*, s. 371, Tablo 6.

35 B. Yediyıldız, *aynı eser*, s. 163, Tablo 7.

36 H. Yüksel, *aynı eser*, s. 161; B. Yediyıldız, «18. asır Türk toplumu ve vakıf müessesesi», *Vakıflar Dergisi*, XV (1982), 28.

3 — 17. yüzyılda tesis edilen vakıfların % 15'i irsadîdir³⁷. Bir diğer ifade ile, bu tür vakıfların gelir kaynakları (akarları) aslında miriye (devlete) ait olup da muhtelif yollardan mülke dönüştükten sonra vakfedilmiştir.

4 — 17. yüzyıl vakıf kurucularının % 14'ü şer'i miras (ikili-birli) kaidelerini reddedip, kız ve erkek evlâtlarına tesis ettikleri vakıflar yoluyla eşit bir şekilde (ale's-seviyye) pay bırakmışlardır³⁸.

5 — 17. ve 18. yüzyılda vakıf tesis edenlerin ortalama % 50'si vakfetmiş oldukları mallarının ve mülklerinin idaresini (tevlîyetini) kendilerine ve evlâtlarına şart koşmuşlardır³⁹.

Böylece, 17. ve 18. yüzyıl Osmanlı vakıflarının genel özelliklerini özetlediğimizde, bu iki asırda Osmanlı yönetici gruplarının (toplumu denemez) tesis etmiş oldukları vakıflarının takriben % 50'sinde müsadere endişesini aramak yanlış olmasa gerek; çünkü, bu iki asırlık vakıfların yaklaşık % 50'si zürridir ve kurucularının da yine yaklaşık % 75'i askerîdir. Ayrıca, şer'i miras sisteminden kaçınanların (17. yüzyılda) % 14'ü geçmediği görülmektedir. Yukarıda sözünü ettiğimiz diğer sebepleri de (mal bütünlüğü, aile şerefini koruma vs. gibi) gözönünde bulundursak da, bu iki yüzyıllık dönem vakıflarının yaklaşık % 50'sinin zürri olması, diğer bir ifade ile gelirlerinin vakıf kurucularının varislerine ve diğer yakınlarına tahsis edilmiş olması, müsadere endişesi dışında başka sebeplerle açıklamaya çalışmak pek doğru olmasa gerekir.

Ayrıca, yukarıda belirttiğimiz gibi 18. yüzyılın ikinci yarısından (1770'lerden) itibaren devletin içinde bulunduğu mali müzayakalar dolayısıyla müsaderenin artmasını, 18. yüzyıl vakıflarının niteliklerinden de izlemek mümkündür. Meselâ, 17. yüzyılda tesis edilen vakıfların % 43'ü yarı hayri (yarı ailevi) iken, bu oran 18. yüzyılda % 75'tir. Bu da demektir ki, vakıf kurucuları, müsadere endişesinin bu dönemde artmasıyla mallarına ve mülklerine vakıf damgasını vurarak, bu tehlikeden kurtulmaya çalışmışlardır.

37 H. Yüksel, *aynı eser*, s. 162.

38 Aynı yazar, *aynı eser*, s. 422, Tablo 20.

39 H. Yüksel, *aynı eser*, s. 85.

İslâm hukukunun ferde tanıdığı mülkiyet ve mal edinme hakkına rağmen, müsadereye cevaz veren sistem, niçin en azından zürri vakıfların mallarının ve mülklerinin müsaderesine cevaz vermemiştir?

Gerçi, aşağı yukarı her vakfiyenin tescil kısmında muvazaalı olarak yapılan murafaada, bu soruya cevap gibi görünen, «...hâkim-i müşarunileyh ...hazretleri... mennaun lil-hayr olmaktan hazer edüp, cânib-i vakfı evla ve ahra görüp...»⁴⁰, bugünkü ifade ile : kadı efendi, hayra engel olmaktan korkup, vakfın tescilini daha uygun gördü, diye öne sürülen gerekçe, bize gerçekçi gözükmemektedir; çünkü, zürri bir vakfın hayri yönü bulunmadığını vakfın tescilini yapan kadı da bilmektedir. O halde başka sebepler aramak lazımdır.

İşte, bu sorunun cevabını vakıf gelirlerinden yararlanan grupların ve Osmanlı Devleti'nde şeriatın temsilcisi ve uygulayıcıları olan sivil yöneticilerin kimliğinde aramak yanlış olmasa gerektir. Şöyle ki :

Osmanlı Devleti'nde devletin adli, dinî, eğitim ve bir kısım idari hizmetlerini yürütenlerin ulema sınıfı olduğu malumdur. Ayrıca, muhtelif gruplarca tesis edilen vakıfların tescilini yapanların da, ulema sınıfı mensubu olan kadılar olduğunu da biliyoruz. Yine vakıf gelirlerinden yararlanan grupların başında bunlar gelmektedir. Nitekim, 17. yüzyılda tesis edilen 313 vakfın toplam görevli sayısı olan 4913 kişinin 4313'ü (% 87'si), bu 313 vakfın eğitim ve dinî hizmetlerinde istihdam edilen ulema sınıfı mensubudurlar⁴¹. Ayrıca, 18. yüzyılda tesis edilen 324 vakfın toplam 4947 personelinin 4104'ü (% 82'si) eğitim ve dinî hizmetler için görevlendirilen bu sınıfın mensubudurlar⁴².

17. ve 18. yüzyıl vakıf gelirlerinin gruplara dağılımına baktığımızda da; 17. yüzyıl vakıf gelirlerinin % 33'ü dinî hizmetlere ve % 6'sı eğitim hizmetlerine harcanırken⁴³; 18. yüzyılda ise, va-

40 1055, İzmir, Şeyh Mustafa Efendi Vakfı, VGMA (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi), D. 617, s. 61-71.

41 H. Yüksel, *aynı eser.*, s. 432, Tablo 24.

42 B. Yediyıldız, *aynı eser.*, s. 211, Tablo I.

43 H. Yüksel, *aynı eser.*, s. 432, Tablo 24.

kıf gelirlerinin % 30'u dinî ve % 28'i de eğitim hizmetlerine aktığı görülmektedir⁴⁴. Bu demektir ki, 17. yüzyıl vakıf gelirlerinin % 39'u ve 18. yüzyıl vakıf gelirlerinin % 58'i (mum alımı vs. gibi bazı cüzi harcamaların dışında kalanı) ulema sınıfı mensuplarına tahsis edilmektedir.

İşte bu durum, Ömer Lütfi Barkan'ın belirttiği gibi vakıf mülklerini, «her türlü tecavüzdən (...) ve bu meyanda tecavüzlerin en büyüğü olan müsadereден kurtarmış ve vakfı büyük sultanların ve bilhassa mevcut düzenin muhafazası ile alâkalı din adamları (ulema) ve evkâfta cihet ve görev (vazife) sahibi zümrenin sevk ve idaresi altında tehlikeli tepkiler yapması muhtemel olan»⁴⁵ grupların himayesi altına aldığı aşikârdır.

III. Süleyman Paşa el-'Azm'ın vakıfları :

Vali Vezir Süleyman Paşa el-'Azm'ın Şam'da tesis etmiş olduğu vakıflar vakfiye suretlerinden edinilen bilgiye göre, 1118 (1706-1707), 1148 (1735-36) ve 1150 (1737-38) tarihlidirler⁴⁶. Paşa'nın Şam Valiliği de 1146-51 (1733-38) ve 1154-57 1741-44) tarihleri arasında iki dönemdir⁴⁷.

1 — 1118 (1706-07) tarihli vakıflar. Her ne kadar Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki vakfiye suretinde bunun tarihi 1118 olarak verilmekte ise de, daha ileriki bir tarihli olması gereklidir. Bu vakfın gelir kaynakları (akarları) 30 dükkân, 1 fırın ve 3 ev (*menzil*)'dir. Vakfın bu toplam 34 parça akarınının 26'sı vâkıf tarafından satın alınarak ve 81'i de yeniden inşa edilerek ve akfedilmiştir.

44 B. Yediyıldız, *ayn eser*, s. 211, Tablo I.

45 Barkan-Ayverdi, *ayn eser*, Giriş, s. IV-V.

46 Süleyman Paşa el-'Azm'ın vakfiye suretleri için bk. VGMA, D. 513, s. 264, sıra no. 1'de 1118 tarihli, D. 735, s. 211, sıra no. 102'de 1148 tarihli, *ayn defter*, s. 185, sıra no. 92'de 1150 tarihli vakfiye suretleri bulunmaktadır.

47 Bu zatın menşei ve ailesi için bk. Abdul-Karim Rafeq, *The Province of Damascus, 1723-1783*, Beirut 1970, s. 85-93; kendisinin Şam Valiliği için bk. *ayn eser*, s. 144-160. Ayrıca bk. Karl K. Barbir, *Ottoman Rule in Damascus, 1708-1758*, Princeton University Press, New Jersey, 1980, s. 27-32.

Bu vakfın hayratları ise, oniki hücreli bir medrese ve bu medreseden uzakta bulunan, Evsa Yolu denilen, bir yolun tamiridir. Vâkıf, medreseye yevmî 10 Osmanî gündelik ile bir imam ve üçer Osmanî ile bir bevvâb (kayımlık da yapacak) ve bir de müezzin (kandillere de bakacak) tayin etmiştir. Ayrıca, medresenin oniki hücreesindeki talebelerin bekâr ve Hanefî Mezhebi'nden olmaları şartıyla, herbirine günlük üçer Osmanî tahsisat tayin etmiştir. Müderrisin de Türkçe ders vermesini şart koşmuştur.

Vâkıf, vakfının mütevellîğinin yevmî dört Osmanî gündelik ile Şam Kalesi bölükbaşısı Halil oğlu Osman Ağa'ya kayd-ı hayat ile, bunun ölümünden sonra ise, medresede her kim müderris olursa ona tevcih edilmesini; vakfın nazırlığının da Şam'da Hanefîler'in müftüsü olan Mehmet'e ve bunun da ölümünden sonra, yine Şam'da her kim Hanefîler'in müftüsü olursa ona tevcih edilmesini şart kılmıştır. Ayrıca, yevmî üç Osmanî gündelik ile bir kâtip tayin etmiştir.

Bu vakıf gayesi bakımından «hayrî» bir vakıftır. Gelir kaynaklarının niteliği bakımından «sahih» bir vakıftır; diğer bir ifadeyle, vakfedilen mülkler Osmanlı arazi rejimine göre ferdi mülke konu olabilen mülklerden oluşmaktadır. Kısaca, vakıf hukukuna göre, «sahih» ve «hayrî» bir vakıf olmakla itiraza mahal bırakacak bir durum arzmemektedir.

2. 1148 (1735-36) tarihli vakıflar. Bunlar 6 konak (*dâr*), 2 hamam, 1 fırın, 2 han, 1 nişasta imâlâthânesi, 1 ahur, 1 *havş*, 1 *dahle* (?), 1 dükkân, 1 zeytin ma'sarası, 16 kıt'a bostan, 5 bahçe, 2 sulu ekimlik alan ve 2 kıt'a *arzdân* ibarettir. Bu 42 parça gayri menkulün 30'u satın alınarak, 7'si yeniden inşa olunarak ve 5'i ihyâ edilerek mülk edinildikten ve Süleyman Paşa Şam'a vali atandıktan sonra vakf olunmuşlardır.

Vakfın hayratından tesis tarihinden itibaren senevî 60 guruş yarı-yarıya Mekke ve Medine fukarasına gönderilecektir. Geriye kalan gelirlerinin tamamı şer'î taksimata göre (ikili-birli), oğlu Seyyid Şerif İbrahim Bey ve kızları Melek, Hatice, Amine ile sonradan doğacak evlâdına ve evlâdı evlâdına vakfedilmiştir. Bunların inkırazından sonra ise, kardeşi İsmail Paşa ile Musa Bey'in zürriyetlerinden mevcut olanlara, bunların da nesli kesilirse vakfın

gelirinin 1/4'ü Mekke, 1/4'ü Medine, 1/4'ü Kudüs fukarasına ve 1/4'ü ise Emevi Camii'ne tahsis edilmiştir. Daha sonra ise, Dımeşk fukarasına dönecektir.

Vâkif, bu vakfının tevliyetini ve nezaretini sağ oldukça kendi nefesine, sonra evlâd-ı evlâd-ı evlâdının erşedine; nesli kesilince sözkonusu cihet görevlilerinin birine; vakfın geliri Dımeşk fukarasına dönünce Dımeşk'taki hakimi şeriyye tevcih edilmesini ve nazıra da senevi 150 kuruş verilmesini şart kılmıştır.

Görüldüğü gibi, Paşa'nın bu vakfının hayrî yönü senelik 60 kuruştur. Paşa, hâl-i hayatında edindiği bu kadar mülkü, vakıf adıyla adeta çocukları arasında şer'î taksimata göre, bölüştürerek sonra vukubulacak müsadere-den alıkoymuştur; çünkü aşağıda görüleceği gibi, Paşa'nın ölümüyle, diğer bütün malları (terekesi) devletce müsadere edilmiştir.

Paşa'nın bu vakfına baktığımızda; gayesine göre, yarı hayrî yarı zürri ve vakfedilen mülkler açısından ise, yarı irsadî-yarı sahih bir vakıf olduğu görülmektedir.

3. 1150 (1737-38) tarihli vakıflar. Bu vakfın akarları 5 konak (*dâr*), 1 yazlık, 1 üst kat ev, 1 hamam, 1 fırın, 1 boyahane, 1 nişasta imalâthânesi, 1 ticarî mekân, 7 değirmen, 4 ekimlik sulu alan (*gıras*), 2 bahçe, 4 bostan, 5 mezraa ve 2 kıta arzdan ibarettir. Bu 36 kıta akarın 33'ü satın alınarak (*iştirâen*), biri ihya yoluyla ve ikisi de yeniden inşa edilerek mülk edinildikten sonra vakfedilmiştir.

Bu vakfın hayratı ise, Paşa tarafından Şehid Nureddin Mahallesi'nde yaptırılan bir medresedir. Paşa, yaptırmış olduğu bu medreseye yevmî 15 dirhem Osmanî gündelik ile bir müderris tayin etmiştir. Medresenin imamlık, şeyhülkurralık, hafızı kütüblük, muidlik ve aşırhanlık cihetlerini de toplam yevmî 16 dirhem Osmanî gündelik ile Şeyh İbrahim b. Şeyh Abbas'a tevcih etmiştir. Vâkif ayrıca, aşçı ve kandilci görevini gündelik 4 Osmanî ile birine ve kennas ile bevvalık cihetini de yevmî 4 Osmanî gündelik ile bir diğerine ve yevmî iki Osmanî gündelik ile bir sakaya tayin etmiştir. Vâkif, ayrıca medresede ikamet eden toplam 16 talebeye aş pişirilmesi için, yevmî 4 ritl ekmeç, 1 ritl et, 16 ritl odun ve her birine aylık 8 okka zeytyağı, 3 kandil, ayrıca Ramazan aylarında,

yukarıdakilere ilâve olarak ek tahsis tayin etmiştir⁴⁸. Bu vakfın diğer bir hayrî yönü ise, vakfın tesisinden itibaren, hacılar eli ile her sene Medine ve Mekke fıkarasına 20'şer kuruş gönderilmesi şartıdır.

Vâkif, vakfın diğer bütün gelir fazlasını ve tasarruf haklarını evlâd-ı evlâdına bunların inkırazından sonra yukarıda sözü edilen iki kardeşinin zürriyetlerine şart koşturmuştur. Ayrıca, vâkif ölümünden sonra evlenmedikleri sürece zevcelerine ve istifraş ettiği dul cariyelerine sükna hakkı tahsis etmiştir.

Görüldüğü gibi, bu vakfın gelirlerinin bir kısmı vâkifin aile bireylerine ve bir kısmı da sosyal, kültürel ve dinî hizmetlere tahsis edildiği için, «yarı hayrî-yarı zürri» bir vakıftır. Bu vakfın akarları arasında aslında «mirî»ye ait olup da muhtelif şekillerde ferdi mülke dönüştükten sonra vakfedildikleri görülen mülkler bulunduğu için, «yarı sahih-yarı irsadî» bir vakıftır.

Veziir Süleyman Paşa'nın muhtelif tarihlerde Şam'da tesis etmiş olduğu bu üç vakfını beraberce değerlendirecek;

1 — Bu üç vakfın toplam 112 kalem verimli gayri menkulden oluşan akarlarının % 79'u (112'nin 89'u) satın alınarak, % 15'i (112'nin 17'si) yeniden inşa edilerek ve % 4'ü (112'nin 5'i) ihya yoluyla Paşa tarafından mülk edinildikten sonra vakfedilmiştir.

2 — Paşa'nın tesis etmiş olduğu bu üç vakfın birincisi, «hayrî» bir vakıftır. İkinci ve üçüncü vakıflar ise, «yarı hayrî-yarı zürri»dirler. Bir diğer ifadeyle, son iki vakfın bir kısım gelirleri, cüzî de olsa, sosyal, kültürel ve dinî hizmetlere tahsis edilmiştir. Ne var ki, gelirlerin büyük bir kısmını varislerine vakıf yoluyla tahsis etmiştir. Süleyman Paşa böylece, ölümünden sonra varislerine, müsadereden masun bir gelir kaynağı temin etmiştir.

48 Şam'da 1 rıtl 600 dirhem veya 1, 85 kg., okka da 1, 282 kg. dir, bk. Walther Hinz (Türkçe çeviri Acar Sevim). *İslâm'da ölçü birimleri*, İstanbul 1990, s. 30 ve 37; aynı eser makale olarak da *Türklük Araştırmaları Dergisi*, V; de yayınlanmıştır.

IV. Süleyman Paşa el-'Azım'ın terekesinin müsaderesi:

Osmanlı dönemi belgelerinde birçok müsadere hadisesine şahit oluyoruz; ne var ki, bu müsaderelerin ne şekilde ve hangi boyutlarda icra edildiğine dair pek fazla bir tafsilât bulunmamaktadır. Yalnız Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde zikrettiği bir kaç müsadere hadisesi hakkında ufak tefek bazı bilgiler vermektedir⁴⁹. Bunlar da burada vereceğimiz müsadere hadisesi kadar tafsilâtli değildir. Resmi vesikalarda geçen müsadere hadiselerindeki bilgiler daha kısır⁵⁰.

Bu sebeple, Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa'nın 1157 (m. 1744) tarihinde ölümüyle terekesinin devletçe nasıl müsadere edildiğine dair, Paşa'yla aynı dönemde Şam'da yaşamış olan bir berberin⁵¹ tuttuğu günlükten, Arapça'dan çevirerek, yaptığımız bu alıntı, müsaderenin şekli, boyutları ve zürri vakıflar ile yarı hayri vakıfların ortaya çıkışları açısından önemli bir belgedir.

İşte, Berber Ahmet Bedirî (Şeyh Ahmet el-Bedirî el-Hallak), hadisenin cereyanını şöyle anlatmaktadır :

«...Recep ayının yedisinde Dımışk'a Süleyman Paşa b. el-Azım'ın ölüm haberi geldi. Hemen Şam Defterdarı Fethi Efendi b. el-Felâkinsî⁵² kalkıp paşanın konaklarını, hazinelerini ve emlakini mühürledi. Gece gündüz bu iş üzerinde durdu. Mütesellim Ali Ağa'yı da yanına aldı ve böylece bir arzla durumu Devlet-i Aliyye'ye bildirdi.

Bu senenin (1157/1744) 8 Recep Perşembe gecesi, sabah vakti Süleyman Paşa'nın cenazesini bir tabut içerisinde Şam'a ulaştı.

49 Evliya Çelebi'nin bahs ettiği bazı müsadere hadiseleri için bk. *Seyahatname*, Mustafa Nihat Özön yayını; Hasan Paşa'ya ait, II, 88; Kaya Sultan ile ilgili, II, 96-101; Cinci Hoca ile ilgili, III, 45; Sâbık Defterdar Kalıçe-zâde hakkında, III, 72; Hasan Ağa ve Mimar Mustafa'nın mallarını müsaderesi için, III, 74-75.

50 Bazı örnekler için bk. Sivas Şeriyeye Sicili, Kongre Müzesi, Sivas, D. 1, s. 287-88'de Dağıstanî Ali Paşa hakkında; Yavuz Cezar, «Bir âyan'ın muhalefatı-Havuz ve Köprü kazaları âyanı Kôr İsmail-oğlu Hüseyin (müsadere olayı ve terekesin incelenmesi)», *Belleten*, XLI, 1977, s. 41-78.

51 el-Hallak, *aynı eser*, s. 45-79,

52 A. Rafeq, *aynı eser*, s. 149-154, 164-68; K. Barbir, *aynı eser*, s. 86-88.

tırdılar ve götürüp paşanın sarayına bıraktılar. Burada yıkadıktan sonra, kuşluk vakti, Efendimiz Bilâl-i Habeşî Türbesi civarındaki Bâb-ı Sagır denilen yerdeki Paşa'nın aile mezarlığına (ki oğlu İbrahim Bey'in de kabrı buradadır) vasiyeti üzere defnettiler. Allah vâsî rahmetiyle kendisine rahmet etsin. Süleyman Paşa âdil bir vezirdi, halimdi, iyilik ve ihsan sahibi idi, âlimlerin ve iyi insanların (salihlerin) muhibbi idi. Şam halkı üzerinde cari olan *şâşiye*, *meşîha*, *'arâz* gibi senede bir veya iki sefer Şam'daki sanat ve meslek erbabı üzerine konan vergileri ortadan kaldırdı (s. 45).

Paşa'nın ölümü üzerine, «...Defterdar Fethi Çelebi, paşanın silâhdarını, haznedârını, amcası oğlu Seyyid Mehmet Bey'i ve paşanın vekilharcı ve Dımeşk-ı Şam mutasarrıfı Deyrli Mehmet Ağa'yı tutuklatmak için emir verdi. Bunlar Bab-ı Ağa denilen yerde hapsedildiler. Bunlarla ilişkide olan bir grup insanı da gözetim altına aldı ve Devlet-i Aliyye'den gelecek olan cevabı bekledi.

Bu senenin (1157/1744) 24 Şaban Çarşamba günü Hama valisi (hakimi) Esad Paşa b. el-Azm'ın Dımeşk-ı Şam valiliği ile Hacemirliği'ne atandığı haberi geldi. Yeni vali gelinceye değin, daha önce sözü geçen Mütesellim Ali Ağa'yı yerine atadılar (s. 47) Bu adam Şam'da adeta bir sultan gibiydi. Sözü geçerliydi, iş yaptırır-
dı, bütün işler bununla dönüyordu (s. 49).

Bu senenin (1157/1744) 23 Şevval günü, Süleyman Paşa'nın 12.000 kise tutarındaki malını müsadere edecek olan ve padişah tarafından gönderilen silâhdar geldi. Şam'a bir alev gibi girdi. Süleyman Paşa'nın haremelerini (kadınlarını) çok şeni bir şekilde evlerinden attı. Bu kadınların tek tek üstlerini başlarını aradılar. Paşa'nın sarayının bütün giriş ve çıkışlarını mühürledi. Merhum Süleyman Paşa'nın amcası oğlu Seyyid Mehmed ve onunla beraber başka bir grupta insanın tutuklanmasını ve bunların şiddetli bir şekilde sorguya çekilmesini emretti. Süleyman Paşa'nın vekilharcı Deyrli Mehmet Ağa'yı sordu. Esad Paşa ile beraber Hacca gittiğini söylediler. Hemen getirilmesini emretti. Hemen getirdiler ve bunun da sorguya çekilmesini emretti (s. 54).

Müverrih Berber Bedirî diyorki : Bu silâhdar şehrin kadısını ve âyanlarını topladı ve Süleyman Paşa'nın kadınlarını getirtti.

Sonra cellâdı ve işkence âletlerini getirtti (s. 55) ve Paşa'nın haremelerini paşanın malının nerede saklı olduğunu bildirmeleri için sıkıştırdı. Kadınlar şiddeti görünce işkence korkusu ile yeraltındaki bazı gizli dehlizleri itiraf ettiler. Silâhdar, paşanın sarayını yapan mimarların getirilmesi için adam gönderdi. Bu mimarlar Hristiyan idi. Mimar başı da İbni Siyac denilen bir Hristiyan idi. Bu kapıcı (silâhdar), mimarlara işkence edilmesini, ellerinin ve başlarının kesilmesini emretti. Bu mimarlara işkence edilince, dediler ki : Yapılan bütün dehlizleri sana bildireceğiz. Sonra, bu mimarlar, merdiven altını kazdılar ve bir bodrum ortaya çıktı. Üzerindeki toprağı kaldırdılar ve içine indiler. Yerin altında geniş bir mekân ortaya çıktı. Burada üstü zincirlerle bağlı ve kilitli bir sandık vardı. Bu sandığı dışarı çıkarıp açtılar. İçinin dirhemlerle, riyallerle dolu olduğunu gördüler. Sonra bu Hristiyan mimarlar diğer gizli bir dehlizi kazdılar ve içinde zer-i mahbub-u sultanî dolu yedi testi buldular. Hazır olanlar bu hâli görünce, gözleri parladı. Sonra saydılar ve 850 kise olduğunu gördüler. Paşa'ya ait bu kadar malın ortaya çıktığı haberi halka ulaşınca, paşanın devrindeki şiddetli pahalılık ve kötü idareden dolayı (Süleyman) Paşa'yı çekiştirip kötülemeye başladılar. Dediler ki : Paşa bu kadar malı fakir fukaradan toplayıncaya kadar kadınlar, çocuklar, erkekler ve hayvanlar aç kaldılar. Cenabı Allah kimsenin ettiğini yanına komaz.

Süleyman Paşa'nın terekisini müsadere için gelen kapıcı (silâhdar)dan önce, paşanın 2050 kise tutarındaki malını müsadere ettilerse de, sonra bu maldan kimse bir şey görmedi. Defterdar Fethi Efendi, (paşanın) birçok eşyasını ve hububatını satın almıştı. Fethi Efendi'nin yanında 25 kise tutarında paşaya ait buğday vardı (s. 56). Bir garar buğday 25 kuruşa idi ve bir kise 500 kuruştur. Gör ki, 25 kiseden kaç garar olur? Lâ havle velâ kuvvete illâ billah!.. İlerde, Defterdar Fethi Efendi'nin Allah'ın gazabına ve şiddetine nasıl uğradığına geleceğiz. Çünkü Cenabı Allah mühlet verir, ihmal etmez. Zalimlerin yaptığından Allah'ın gafil olduğunu sanmasınlar (s. 56).

Bu senenin (1157/1744) 19 Muharrem Çarşamba günü, kapıcıya (silâhdara) Devlet-i Aliyye'den gelen Hatt-ı Şerif'de, şehrin âyânlarını toplayıp, bu fermanı okuması emrediliyordu. Fermanın

muhtevası ise; kapıcıdan, sözü edilen paşanın muhallefatını araştırtıp ortaya çıkarması ve (ölen paşanın) mallarını ikrar edinceye kadar, bütün kadınlara ve erkeklere işkence etmesi isteniyordu. Bütün şehir âyânı bu fermanı dinleyip, itaat ettiklerini belirttiler. İlk önce sorguya çekilen Paşa'nın amcası oğlu Seyyid Mehmed idi. Bunu tehdid etti. Seyyid Mehmed, hiçbir şey bilmediğine dair nikâhına yemin etti. Kimisi Seyyid Mehmed'i dövdürdü. Sonunda o da itiraf etti, burayı kazın dedi. Paşa'nın sarayının içinde şöminenin etrafını kazdılar. Altından masnu dört kazan içinde 16.000 altın buldular. Sonra tavaşiyi dövdüler. Bu da el-Hac Trablusî diye bir adamın yanında paşaya ait riyallerle dolu bir torba bulunduğunu itiraf etti. Şehrin âyânları gidip bu adamı ve içi riyallerle dolu torbayı getirdiler. Bu torbanın içindeki malları çıkarınca, bu mallar arasında öyle bir cevher çıktı ki kendisine paha biçilmiyordu. Torbanın içindeki malı (parayı) çıkarınca, tavaşinin itiraf ettiğinden daha eksik mal çıktığını gördüler. Kapıcı, yanında paşaya ait bu malın çıktığı adamı, çocuklarını ve bu adamla ilişkide bulunanların hapsedilmesini emretti. Kapıcı, paşanın hanımlarının ve haremelerinin getirilmesini emretti. Daha önce kapıcının, paşanın kadınlarını nasıl evlerinden (*dâr*) attırdığını ve şiddetli bir sorgu altına bıraktığını anlatmıştık.

Tekrar paşanın kadınlarını huzuruna getirmelerini emretti ve getirttiler. Onlara ikrar ettirmeye çalıştı, onlar da inkâr etmeye çalışınca hapsedilmelerini emretti. Bu kadınları, Bâbü'l-Berîd'de hapsedtiler ve bunların üzerinde baskıyı arttırdılar. Süleyman Paşa'nın diğer kadınlarından çok üstün Zehra adında bir cariyesi vardı. Sanki ufuktaki bir hilâl idi. Kapıcı bunu Süleyman Paşa'nın vekili Süleyman Bey'in yanında, paşanın diğer mallarıyla beraber gözetim altında tutuyordu. Erkeklere ve kadınlara işkence edilmesi için ferman gelince, bu cariyenin getirilmesini emretti. Kapıcı, bu cariyeden paşanın malını sordu. O da bir şey görmediğini ve bilmediğini iddia ederek inkâr etti. Kapıcı bu cariyeyi dövmelerini emredince, üstündeki elbise yırtılıncaya kadar yüzüne, ellerine ve yanlarına vurdular (s. 50). Fakat bir şey itiraf etmedi. Bu cariyeye, sürekli bir şeyden haberi ve bilgisi olmadığına, (ölen) efendisi Süleyman Paşa'nın kendisini hiçbir işinden haberdar etmediğine dair yemin etti. Kapıcı (buna rağmen) bu cariyeyi gö-

zetim ve baskı altında tuttu; çünkü bu kapıcı (silâhdar), lânetlik bir zorba ve taşlanası bir şeytan idi, kadınlara karşı şefkatten mahrum idi. Allah'a temiz bir kalb ile dönmenin dışında malın ve evlâdın fayda vermediği günde, Allah onu (kapıcıyı) Cehennem ateşi ile cezalandırsın. Bundan sonra, kapıcı paşanın bütün hür asıllı kadınlarını ve cariyelerini bir araya topladı. Bu kadınların beraberlerinde ve üstlerinde altından, gümüşten, ziynet eşyasından ve diğer eşyalarıyla elbiselerini; hulâsa kadınlara ait kendilerinde ne varsa hepsini aldı. Bunu da o kadar işkence, hakaret ve dayaktan sonra yaptı. Allah onu onulmaz bir dertle gebertsin ve ebedi bir ateş ile cezalandırsın.

Sonra (ölen) Vezir Süleyman Paşa'nın bir hanımı vardı ki, Seyh Yasin-i Kadiri'nin kızıydı. Bu kadın, kapıcının kocası Süleyman Paşa'ya ait olan malı kendisinden sorması, istemesi ve işkence ile tehdid etmesi üzerine, diğer kadınlara da yapılan hakaret ve ihaneti görünce, korktu. Kapıcıya öyle altından yapılma bir şekil verdi ki, onlarca kise kıymetindeydi. Ayrıca bazı tüccarlar üzerinde 150 kise tutarındaki parasına ait senetleri de verdi. Halbuki, bütün bu mallar kadına babası Şeyh Yasin-i Kadiri'den miras kalmıştı.

Bu hadise böyle cereyan ederken Şam Valisi Esad Paşa Hac'ta idi.

Esad Paşa Hac'tan dönünce bir divan kurdu ve kapıcıyı divana getirtti. Kapıcının keyfi olarak dilediğine işkence ettiğini, istediğini öldürttüğünü ve hapsedtiğini, buna kimsenin karşı çıkmadığına dair (s. 60) bir arz yazarak merkeze (İstanbul) bildirdi. Halk sandı ki, Esad Paşa bu durumu ortadan kaldıracak. Ne var ki, merkezden gelen emir, kapıcının bütün işlerini onaylıyordu. Bundan sonra hiçbir canlı yerinden kımlıdayamaz oldu. Yakında Defterdar Fethi Efendi'den Süleyman Paşa'nın intikamının alınmasının sırası gelecektir.

Bir zaman sonra, afv-nâme fermanı geldi. Deyrli Mehmed Ağa'yı, Süleyman Paşa'nın amcası oğlu Seyyid Mehmed'i ve Seyyid Süleyman'ı topladılar. Paşa'nın buğdayını, emlâkini, geriye kalan diğer eşyalarını ve zahiresini Esad Paşa'ya 400 kiseye sattılar.

5 Cemaziye'l-evvel'in Perşembe günü, söz konusu kapıcı (silâhdar) İstanbul'a doğru yola çıktı. Halk sandı ki, Süleyman Paşa'nın kardeşi oğlu Esad Paşa kapıcı ile Defterdar Fethi'ye bir şey yapacak; fakat hiçbir şey yapmadı. Yalnız Defterdarı gebertmek için aldığı tedbirler yakında sonuç verecektir.

Cemâziye'l-ahir ayının sonunda Devlet-i Aliyye'den Defterdar Fethi Efendi'nin İstanbul'a çağrıldığı haberi geldi. Kendisini çağırılmaya gelen kapıcıyla yola çıktı (s. 60).

1159 (m. 1746) Senesi Olayları (s. 74).

Bu senenin (1159/1746) 25 Cemâziye'l-ahire'sinin Pazar günü ikindiden sonra toplar atıldı. Halk ne oldu diye sorunca; dediler ki, Esad Paşa'nın kardeşi Sadeddin Paşa'ya vezaret rütbesi ve tuğ geldi. Şam'ın ileri gelenleri (âyânları) kardeşi Esad Paşa'yı tebrik etmek için koştular. Paşa'yı tebrik etmek için Şam Defterdarı Fethi Efendi, herkesten önce yetişti. Paşa, Fethi Efendi'yi görünce, hazinesinin dehlizine gitti; Fethi Efendi de Paşa'nın peşinden gitti ve yanına oturdu. Esad Paşa bir ferman sureti çıkardı ve kendisine verdi. Fethi Efendi aldı okudu ve gördü ki, öldürülmesi için ferman gelmiş. Paşa, kendisine dedi ki : «Bu iş için ne diyorsun?» Dedi ki : «Duydum ve itaat ediyorum; lâkin ben senin himayendeyim, benden istediğin kadar mal al ve beni serbest bırak». Paşa kendisine dedi ki : «Vay cehennemlik hâin, amcamın hanımlarına yaptıklarını unutmadım». Sonra, pisliğinin ortadan kaldırılması ve başının kesilmesini emretti. Boynuna bir ip takıp, saraya sürükleyerek başını kesti ve kellesini Devlet-i Aliyye'ye gönderdi. Sonra cesedini Şam'ın diğer çaddelerinde ve yollarında asmalarını emretti. Üç gün boyunca asılı bıraktı. Sonra cesedini çırıl çıplak köpeklerin önüne terkettiler. Sonra cesedi Şeyh Raslan Türbesi'ne defnedildi. Paşa, bunun konağının ve malının zabtedilmesini ve avanesinin tutuklanmasını emretti. Bunun üzerine, haznedarı Osman Ağa'yı ve oğlunu tutukladılar. Sonra Asfa adındaki en önde gelen avanesini getirdiler, hemen başını kesti. Avanesinin üstündeki denetimi arttırdılar. Keza bazı avanelerini ve uşaklarını öldürttü. Paşa, sonunda Fethi Efendi'nin terekesini ve avanesinin de mallarını devlet için müsadere etti (s. 76). Büyük bir yekûn tuttu. Geriye kalan adamları darmadağın oldu. Sanki de hiç yoksular. Fethi Efendi'nin saltanatı bir hayal oldu.

Müverrih Bedirî diyor ki : Bu onun kendi eliyle kendisine hazırladığı bir akibetti. Fethi Efendi, Şam halkına karşı kindar, zalim ve gaddar idi. Onlara zulüm ve eziyet yapıyordu. Büyüğü de, küçüğü de gözetmiyordu. Sadece, Şeytanın gurubundaki belâlı insanları gözetirdi. Bunları işlerini yürütmek ve bütün düşmanlarına karşı kullanmak için uzun süre destekledi. Şam'daki bütün zorbalık hikâyeleri buna âittir. Bu tarihin süsleyicisi ve bu yaprakların yazıcısı ben fakîr diyorum ki : Murâdî, Fethi Efendi'nin biyografisinin sonlarında özetle şunları yazıyor : Fethi Efendi vezirlere hatta sadrazamlara iş yaptırmıyordu. Saltanatı uzadı, Cenabı Allah'ın kendisine ihsan ettiği nimetleri arttı, şöhreti yayıldı, şanı yüceldi, adı her tarafta duyuldu; fakat yaptıkları ve söyledikleri bu şöhretini engelliyordu. Avaneleri ise, fesat çıkarmak, zina işlemek, içki içmek, rezillik ve ahlâksızlık yapmakla ün salmışlardı. Kendisi de aleni olarak zulümkârlıktan, mazlumların günahına girmekten ve zorbalık yapmaktan sakınmazdı. Ayrıca, şarap içtiği ve sair rezillikler yaptığı da kendisine isnad ediliyordu. Bunun için akranları ve başkaları bir belâyâ uğramasını istiyorlardı. Hac emiri ve Şam Valisi Süleyman Paşa ölünce ve devlet tarafından malı, terekesi müsadere edilmesi emri gelince, bu iş Fethi Efendi'den bilindi. Bu esnada Hac emirliği'ne ve Şam Valiliği'ne ölen Süleyman Paşa'nın kardeşinin oğlu ve Hama Hakimi olan Vezir Esad Paşa atandı. Kendisine fırsat düşünceye kadar, amcasının ölümünde Fethi Efendi'ye atfedilen işleri yüzüne vurmadı. Çünkü Fethi Efendi Yerli Ocak askerlerine dayanmıştı ve Yerli Ocak askerleri de bu sırada Şam'da hakim bir güçtü. Bu ocağın askerleri de fesada bulaşmışlardı. Bunlar öyle bir gurup ve güçtü ki, bunların önünde Şam'ın ileri gelenleri büyük bir zillet ve alçalıkla eğiliyorlardı. Memlekette namus ve ırz sahibi insanları kaçmaya zorladılar, her türlü gayri meşru işleri yaparak mübahlaştırdılar. Onların fesadı bütün memleketi ve insanları sarıncaya kadar, gün geçtikçe kötülüklerini arttırmaktan vazgeçmediler. Bunların başları yoldan çıkmış bir gurup isyancıydı. Biyografi sahibi Fethi Efendi onlara inamda, ih-sanda ve ikramda bulunuyordu. Bunlar onun kapısında yanan bir ateşti. Fethi Efendi'yi kendilerine bir rükün ve sened edinmişlerdi. Akıl sahipleri Dımeşk'ta gam, keder, korku ve endişe içinde idiler. Her biri işinden endişeli, bu durumdan ve Fethi Efendi'nin serrinden korku içindeydiler. Hac Emiri ve Dımeşk Valisi Esad

Paşa, bu duruma bakıp, hayretler içinde ve sıkıntılı bir haldeydi; çünkü, bu eşkiyalar gelip saray hapisanesinde istedikleri mahkûmu, hiç kimseden izin almadan, açıktan çıkarıp götürüyorlardı (s. 78). Esad Paşa önlerinden geçerken ve onlar da oturdukları halde, yerlerinde kıpırdanmıyorlardı ve ayağa kalkmıyorlardı; üstelik, paşanın hakkında, hiç kimsenin duymadığı şeyler söylüyorlardı. Paşa bunların belâlarını sineye çekip susmayı tercih ediyordu. Bunların yaptıkları ve bu şekilde devam etti, tâ ki Paşa bunların durumunu Devlet-i Aliyye'ye yazdı. Bunların öldürülmesi ve şehirden uzaklaştırılması için ferman geldi. Paşa, bu emir üzerine bir süre bekledi; sonra bu fermanı çıkardı ve bunları öldürtmeye ve şehirden kovmaya başladı. Cenabı Allah kendisine bir güç verdi. Dımeşk'ın üstündeki zorbalık kalktı. Bir kaç ay sonra Vezir Esad Paşa, Fethi Efendi'nin yaptıklarını, hakkındaki şikâyet ve düzenlenen evrakları Kul Ahmet Paşa'nın eliyle Devlet-i Aliyye'ye gönderdi. Paşa bunu, Halil Efendi (es-Sıddıkî) ile Dımeşk âyanlarının tedbiriyle yaptı. Bu şikâyet Hasan Paşa'nın sadrazamlığına rastladı. Biyografi sahibi (Fethi Efendi), Hasan Paşa'nın yakını olan Ahmet Ağa'nın Yeniçeri Ocağı ağalığına atanmasına öfkeleniyordu. Bu adam sonunda vezir oldu. Padişaha, Fethi Efendi'nin yaptıklarını ve durumunu Esad Paşa'nın yazdığı şekilde anlattı (s. 79). Esad Paşa, Defterdar Fethi Efendi'nin terekesini 1000 kise olarak bildirmişti. Öldürülmesi için haber geldi.

Lakin bu şikâyetten önce, Şam halkı bunun hakkında devlete bir şikâyet (*arz*) daha yazmıştı, fakat bir faydası olmamıştı. O sırada Fethi Efendi İstanbul'daydı. Şam halkının aleyhinde yazdıkları arzı kendisine geri vermişlerdi. Dımeşk'a dönünce de, bu arzı çıkardı ve bunda imzası olanlardan intikam alıyordu. Buna sebep olan da Darussaade Ağası Beşir Ağa idi; çünkü Fethi Efendi buna dayanıyordu ve söz konusu Darussaade Ağası da Fethi Efendi'yi himaye ediyordu. Bu sefer ki şikâyet Beşir Ağa'nın ölümüne rastgelince, öldürülmesi için ferman geldi. Daha önce zikrettiğimiz tarihte ve biçimde zulmüyle beraber öldürüldü (s. 79)».

V. Sonuç :

Özet olarak şunları diyebiliriz :

1 — Osmanlı Devleti'nde müsadere, en azından, Musa Çelebi devrinden itibaren Tanzimat'a değin uygulana gelen bir vakıadır.

2 — İslâmi bir devlet olan Osmanlı'da şer'î şerifin müsadereye nasıl cevaz verdiğiine dair, şimdilik Wittek'in yorumunu ihtiyatlı olarak da olsa, gözönüne almak gerekir.

3 — Osmanlı'daki zürri ve özellikle yarı hayrî (yarı ailevî) vakıfların giderek artmasının da müsadere endişesinden kaynaklandığı söylenebilir.

4 — İslâm'ın ferde tanıdığı mal ve mülk edinme hakkına mukabil, müsadereye cevaz veren sistemin, vakıf mallarını ve mülklerini bu tür uygulamalardan masun tutmasını da, vakıf gelirlerinden istifade eden en büyük gurupların başında ulema sınıfı olmasına bağlamak mümkündür; çünkü Osmanlı'daki adli, dinî ve bir kısım idarî; daha doğrusu, şeriatın yorumunu ve tatbikini yapan müftüler ve kadılar bu sınıfın mensubudurlar. Bu sebeple, şeriatın temsilcisi olan bu insanlardan, gelirlerinden muhtelif şekillerde müstefit oldukları vakıfların mallarının ve mülklerinin müsadereyesine cevaz vermeleri beklenmezdi.

5 — Tanzimat'a kadar uygulanan müsadere sebebiyle, ne bir aristokrasi ve ne Batı'daki gibi sınaî gelişmeye elverişli, bir servet temerküzü oluşmamıştır, denilebilir. Yine, müsadere korkusuyla servet birikimlerinin vakıflara aktığını söylemek mümkündür.